

ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ КАМПЕТЭНЦЫЙ ВУЧНЯЎ

А.С. Дзядова,
дацэнт кафедры беларускага
мовазнаўства ВДУ імя
П.М. Машэрава

В.С. Зязюлькіна,
настаўнік беларускай мовы
і літаратуры ДУА «СШ № 4
г. Віцебска»

На сучасным этапе моўнай адукацыі ў працэсе вывучэння беларускай мове ў школе рэалізуецца сістэмна-функцыянальны, камунікатыўна-дзеясны, лінгвакультуралагічны і кампетэнтнасны падыходы. Адною з найважнейшых задач, сфармуляваных у сучасных адукацыйных стандартах, з'яўляецца вывучэнне мовы праз прызму культуры і спасціжэнне культуры праз мову. Рэалізацыю гэтай задачы забяспечвае лінгвакультуралагічны падыход, у аснове якога ляжыць вывучэнне мовы як культурнага кода нацыі, усведамленне вучнямі мовы як феномена культуры.

У сувязі з гэтым адной з асноўных задач вывучэння прадмета “Беларуская мова”, вызначаных адукацыйным стандартам, з’яўляецца “валоданне мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры, як сродкам спасціжэння айчыннай і сусветнай культуры; здольнасць карыстацца культуразнаўчымі звесткамі ў працэсе маўленчых зносін” [1, с. 102]. А гэта азначае, што настаўнік павінен дапамагчы вучням далучыцца да багаццяў этнічнай культуры, скіраваўшы вывучэнне беларускай мовы ў нацыянальна-культурнае рэчышча з прыцягненнем на ўроках цікавай краізнаўчай інфармацыі пра сучаснасць і гістарычнае мінулае Беларусі, традыцыйную народную культуру беларусаў, іх абрады і звычаі, асаблівасці светапогляду і менталітэту.

Варта адзначыць, што ў педагагічнай літаратуры прапаноўваюцца разнастайныя метады і прыёмы працы над словам і тэкстам з пункту гледжання набывання вучнямі лінгвакультуралагічных ведаў. Новыя падручнікі па беларускай мове, пачынаючы з пятага класа, змяшчаюць у сабе цікавую краізнаўчую і культуралагічную інфармацыю пра Беларусь і яе народ. Тым не менш сёння большасць вучняў рознага ўзросту, з розным узроўнем моўных кампетэнцый сутыкаюцца, на жаль, з адной і той жа праблемай – адсутнасцю трывалых ведаў адносна нацыянальна маркіраванай лексікі, якая сустракаецца ў змесце практыкаванняў, неразуменнем значэння шматлікіх слоў беларускай мовы, у тым ліку безэквівалентных, якія ўваходзяць у склад фразеалагізмаў і трапных народных выслоўяў або сустракаюцца ў мастацкіх тэкстах, а таксама урыўках з навукова-папулярных твораў ці краязнаўчай літаратуры. Узнікае пытанне: якім чынам можна дапамагчы навучэнцам школ і гімназій ўзбагаціць свае веды гістарычнымі і этнаграфічнымі звесткамі, а свой моўны патэнцыял – лексічнымі, фразеалагічнымі і

парэміялагічнымі адзінкамі? Як абудзіць цікавасць да этнічнай культуры беларускага народа, навучыць адчуваць прыгажосць і непаўторнасць роднага слова, умець выкарыстоўваць веды, набытыя на ўроках беларускай мовы, у паўсядзённым жыцці?

Заўважым, што пры вывучэнні розных тэм і раздзелаў адно з тыповых заданняў у практыкаваннях гучыць прыблізна так: “Знайдзіце / назавіце / падкрэсліце / выпішыце прыказкі і растлумачце іх сэнс”. Выкананне заданняў такога тыпу ператвараецца, як правіла, у павярхоўныя адказы вучняў адносна асэнсавання зместу парэмій і іх сувязей з тым ці іншым нацыянальна-культурным фрагментам рэчаіснасці, адлюстравання нормаў і правіл паводзін чалавека ў грамадстве, урэшце разумення своеасаблівага беларускага бачання свету. А між тым “парэміялагічныя адзінкі любой мовы, у тым ліку і беларускай, з’яўляюцца адным з асноўных спосабаў перадачы нацыянальных стэрэатыпаў – адносна ўстойлівых уяўленняў, якія склаліся гістарычна і семантызуюць фізічныя, псіхічныя і маральныя ўласцівасці прадстаўнікоў пэўнай этнічнай супольнасці” [2, с. 19].

На нашу думку, фарміраванне лінгвакультуралагічных кампетэнцый у працэсе знаёмства з парэміялагічнымі адзінкамі беларускай мовы – гэтымі сапраўднымі “зацінкамі народнай мудрасці” – павінна быць паэтапным і абавязкова скіроўвацца на іх запамінанне. Так, спачатку, напрыклад, можна прапанаваць вучням уставіць прапушчаныя літары ў тых ці іншых словах, якія ўваходзяць у склад прыказак, што скіруе ўвагу на разуменне значэння лексічных адзінак. У далейшым можна даць заданне дапоўніць прыказкі, выкарыстоўваючы прапанаваныя словы, або дапісаць частку прыказкі, прывёўшы яе пачатак, “сабраць” прыказкі з прапанаваных слоў, і, як кантроль, успомніць і запісаць прыказкі на зададзены тэматыку (“чалавек і Радзіма”, “сяброўства”, “праца і адносіны да яе чалавека”, “характар чалавека”, “лёс чалавека” і інш.).

Пры разглядзе тэмы “Ужыванне і правапіс часціц *не(ня),ні*”, напрыклад, настаўнік можа прапанаваць вучням наступныя заданні, часткова змяніўшы іх або дапоўніўшы іншым моўным матэрыялам.

Заданне 1. Прачытайце прыказкі, правільна вымаўляючы часціцу *не* і прыназоўнік *без*.

1. *Калі ёсць гарох і капуста – у хаце не пуста.* 2. *Хто хлеба мае досыць, той яго не просіць.* 3. *Арэх не раскусіш – зерне не з’ясі.* 4. *Без солі не смачна, без хлеба не сытна.* 5. *Хлеб з вадой, але не з бядой.* 6. *Навуку за плячыма не носяць.*

Заданне 2. Запішыце прыказкі, раскрыўшы дужкі.

1. *Каханне і кашаль (не) схаваеш.* 2. *Доля мая чубатая, (ні) хто мяне (не) сватае.* 3. *Лепей з вадой злучыцца, чым з (ня) любым заручыцца.* 4. *(Не) дасол на сталe, перасол на спіне.* 5. *Чалавек (не) вучоны, што тапор (не) тачоны.* 6. *Санлівага (не) дабудзішся, лянлівага (не) дашлешся.*

У працэсе вывучэння назоўніка і займенніка як часцін мовы можна прапанаваць для выканання заданні наступнага тыпу.

Заданне 3. Вызначце сінтаксічную ролю назоўнікаў у наступных сказах.

1. *Хлеб – усяму галава.* 2. *Запас бяды не чыніць.* 3. *Араць – не рукамі махаць.* 4. *Лепш сініца ў руцэ, чым журавель у небе.* 5. *Працуй да поту, дык паясі ў ахвоту.*

Заданне 4. Узнавіце прапушчаныя словы ў прыказках і назавіце разрады ўстаўленых займеннікаў.

1. *Не чапай чужога і не бойся __.* 2. *Не хвалі сам __: няхай другія пахваляць цябе.* 3. *Хто мову і веру мяняў, не толькі __ – і суседа прадаваў.* 4. *__ заслуга, такая і пашана.* 5. *Пажыві для людзей, пажывуць і для __.*

Словы для даведкі: нікога, сябе, якая, цябе.

Пры вывучэнні розных тыпаў складаных сказаў дарэчным будзе прапанаваць заданні, выкананне якіх патрабуе ад вучняў не толькі тэарэтычных ведаў па сінтаксісе, але і ўзнаўлення тых ці іншых прыказак беларускай мовы. Напрыклад:

Заданне 5. Дажоўніце часткі наступных прыказак, пабудаваных па схеме складана залежнага сказа. Дайце структурную характарыстыку адноўленым часткам.

1. *Дзе пасееш густа,.....* 2. *Няхай з грэчкі будзе мақ,.....* 3. *Дзе гаспадар ходзіць,.....*
4. *Дзе дровы сякуць,.....* 5. *Хто не ідзе,.....*

У працэсе падрыхтоўкі вучняў да прадметнай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры, якая з'яўляецца важным аспектам развіцця іх пазнавальных і творчых здольнасцей, пашырэння кругагляду, павышэння цікавасці да роднай мовы, у тым ліку традыцыйнай народнай культуры беларусаў, можна распрацаваць цэлую сістэму разнастайных заданняў, выкананне якіх будзе садзейнічаць знаёмству школьнікаў з нацыянальна-культурнай адметнасцю парэміялагічных адзінак, праз якія адбываецца трансляцыя нацыянальнай культуры нашага народа, яго традыцый, звычаяў і вераванняў, сямейных і каляндарных абрадаў, маральных і эстэтычных каштоўнасцей.

Прывядзём некаторыя заданні павышанага ўзроўню складанасці, якія могуць быць з поспехам выкарыстаны настаўнікамі для аптымізацыі вучэбнай працы з адоранымі і таленавітымі вучнямі ў працэсе падрыхтоўкі да Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры, на аснове чаго праз паглыбленае засваенне парэміялагічнага фонду беларускай мовы будзе забяспечаны лінгвакультуралагічны падыход да выкладання беларускай мовы.

Заданне 1. Як вядома, у прыказках і прымаўках не сустракаюцца такія “гучныя” словы і іх спалучэнні, як *патрыятызм, адданасць Радзіме* і інш. Прывядзіце прыклады прыказак беларускай мовы, у якіх раскрываецца патрыятычнае пачуццё, вернасць чалавека роднай зямлі і любоў да яе. Якія структурныя кампаненты прыведзеных прыказак маюць нацыянальна-культурнае ці сімвалічнае значэнне?

Заданне 2. З лексікаграфічных даведнікаў беларускай мовы выпішыце 15 прыказак з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, якія выяўляюць 1) адметнасці характару, псіхаэмацыйнага стану і паводзін чалавека; 2) маўленчыя паводзіны; 3) маральна-этычныя паводзіны; 4) працоўную дзейнасць. Якія з выпісаных моўных адзінак маюць станоўчы кампанент значэння, а якія – адмоўны? Чым гэта можна растлумачыць?

Заданне 3. Успомніце і запішыце трапныя народныя выслоўі, у склад якіх уваходзяць назоўнікі з прадметна-побытавым значэннем *парог, печ, лапаць* і інш. Якую інфармацыю пра нацыянальную культуру беларусаў, асаблівасці іх паводзін і ўзаемаадносін, гаспадарчых заняткаў у мінулыя часы змяшчаюць у сабе гэтыя прыказкі?

Для даведак:

1. *Каб нагі тваёй на маім парогу не было. Без хлеба яда да парога хада. Бабіна дарога ад печы да парога. Стаў у парозе як пень пры дарозе. Я я за парог, то ён за пірог. Слова не пірог: не выкінеш за парог.*

2. *Гультаю хоць тры дні не есці, абы з печы не злезці. У гультая і страху цячэ і печ не пячэ. Бабіна воля – печ ды поле. Гаспадыня, твая рэч – глядзі ў печ. Адно палена ў печы не гарыць, а два і на ветры не гаснуць. Ад парога хату не мятуць. Па гаспадару плача клець, а па гаспадыні плача печ.*

3. *Гаспадарку весці – не лапці плесці. Жонка не лапаць – з нагі не скінеш. Мужык хай хоць лапаць, абы мне не плакаць. Чорт не адны не адну пару лапццей стаптаў, пакуль такую пару сабраў. Лепей свае лапці, як чужыя боты.*

Заданне 4. Дапоўніце часткі наступных прыказак. Растлумачце іх нацыянальна-культурны змест. Якія іх структурныя кампаненты рэпрэзентуюць асаблівасці народнага побыту беларусаў?

1. *Дзе нявесткі ў хаце тры, ... 2. Няхай з грэчкі будзе мақ, ... 3., што і масла хлебам мажуць. 4. ..., каб хто касу насіў. 5., грыбоў не назбіраеш.*

Заданне 5 . Дакажыце, што кожная з прыведзеных прыказак пэўным чынам адлюстроўвае нацыянальную культуру Беларусі.

1. *Не адзін Гаўрыла ў Полацку. 2. Падраўся андарак – абыдуся і так. 3. Наш Васіль на работу не сіл, а на клэцкі ў малацэ – за чацвярых валачэ. 4. Калядкі – добрыя святкі: наеўся, напіўся ды й на палаткі. 5. На Яна баба п'яна, а на Пятро – у жыце ядро. 6. Калі няма капусты, дык у жываце пуста. 7. Антось ды Тадора – што лапаць і абора. 8. Круці жорны пільна, то й дома будзе Вільня. 9. За капейку жабу да Барысава дубцом пагоніць. 10. Пачнеш ляніцца – будзеш з торбай валачыцца.*

Заданне 6. Сярод наступных трапных народных выслоўяў знайдзіце і выпішыце тыя, структурныя кампаненты якіх маюць нацыянальна-культурнае значэнне.

1. *Ведае кошка, чыё сала з'ела. 2. Еш капусту з грыбамі, а язык трымай за зубамі. 3. Ніхто не чуе, як удава кукуе. 4. Не судзіце, ды не судзімы будзеце. 5. Не такі чорт страшны, як яго малююць. 6. Паспееш з козамі на торг. 7. Калі курэц, то насі люльку і тытунец. 8. Пасля бойкі кулакамі не махаюць. 9. Языкам у Вільні, а розумам за печчу. 10. Прыйшоў Пакроў – заганяў у хлеў кароў.*

Заданне 7. Аднавіце трапныя народныя выслоўі з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, замяніўшы ў кожным адну з яго частак на дакладны лексічны адпаведнік.

1. *Дома і салома ядома, а лянівага не дашлешся – 2. Каб рыбу есці, трэба ёй пакланіцца – 3. Паедзем, бабка, у чужое сяло, дык і дома будзе Вільня – 4. Вясна багата кветкамі, а ён мне пра гарбузы – 5. Каб ведаў, дзе яма, то залатога б каня меў –*

Як сведчыць прыведзены ў заданнях моўны матэрыял, шматлікія народныя афарызмы дастаткова выразна рэпрэзентуюць цесныя ўзаемасувязі паміж элементамі трыяды “мова – этнас – культура” і адлюстроўваюць у сабе звычаі, традыцыі і абрады, асаблівасці светапогляду нашага народа ў мінулым, даюць уяўленне пра прадметы і з'явы, звязаныя з гісторыяй і культурай Беларусі ў розныя часы, а значыць служаць адным з найважнейшых сродкаў для перадачы і засваення вучнямі лінгвакультуралагічнай інфармацыі.

Літаратура

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская мова” // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 101–111.

2. Дзядова, А.С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі: манаграфія / А.С. Дзядова. – Віцебск: ВДУ імя П.М.Машэрава, 2013. – 161 с.

